

ESKİ ÖNASYA'DA EHLİ ATIN TARİHİ

Doç. Dr. FÜRÜZAN KINAL

Atın dünya medeniyet tarihinde aldığı ehemmiyeti tebarüz ettirmenin fazla bir izah olacağı kanaatindeyiz. Zira herkesce malûmdur ki, insanlar ilk defa at sayesinde mesafe mefhumunu yenmeğe muvaffak olmuşlar ve ancak bundan sonra gerek eski Şark, gerek Batı tarihlerinde doğrudan doğruya ata dayanan bir feodalizm devri açılmıştır. Bundan dolayıdır ki "Tarih yapan" veya "devir açan" sıfatlarını haklı olarak iktisabeden bu hayvanın tekâmül tarihi bir çok kimseleri meşgul etmiştir.¹ Gerçekten de beşeriyetin tekâmül tarihinde bu derece önemli bir yer işgal eden at, eski Şarkta ilk defa acaba nerede ve hangi kavim tarafından ehlileştirilmiştir?

Bugünkü umumi kanaate göre at, Önasya'ya belki de "Karanlıkçağ"ın âmili olan Hind-Ari göçleriyle M. ö. I. binin ilk yarısında gelmiştir. Bu noktayı nazarı ilk defa ortaya atan müteveffa Hrozny'nin delilleri şunlar idi :

a) Hattusas arşivinde bulunan ve bir at idmanından bahseden

¹ Bu konu üzerinde şimdiye kadar yapılmış olan tetkikler şunlardır :

Otto Keller : Die antike Tierwelt (Leipzig 1909).

Dr. Heinz Friedrichs : Zur Kenntnis der Frühgeschichtlichen Tierwelt Südwestasiens (AO 32-1933).

Joseph Wiesner : Fahren und Reiten in Alteuropa und im alten Orient (AO 38-1939).

Ulrich Poppow : Pferd und Wagen im Alten Orient (Berlin 1934).

Dr. Ekrem Akurgal, Remarques stylistiques sur les reliefs de Malatya İstanbul (1946).

Dr. Kemal Balkan, At kültürü ile ilgili M. ö. 14 üncü yüzyıldan Nippur'da bulunmuş akatça metinlerin terceme ve izahı D. T. C. F. Dergisi IX 1-2 (1951) s. 85-104 v.d.) ve Harb arabası daha doğrusu 6 ispitli tekerlek imali hakkındaki bazı Kassit metinleri (D. T. C. F. Dergisi IX, 3 (1951) s. 255-260 v.d.).

Selâhattin Batu, Türk atları ve at yetiştirme bilgisi (Ankara 1938).

ve müellifinin adına izafeten “Kikkuli metni”² denilen tabletlerdeki sayı adları yaşamakta olan Hind-Ari dillerdeki rakam isimlerinin aynıdır.

b) Metnin müellifi Kikkuli de Hind-Âri kavimlere mensup oldukları malûm olan Mittanilerdendir.

c) Sâmi dillerde at manasına gelen kelimeler, meselâ babilce “sisu” ibranica “sus”, eski mısırca “sesemt” sözleri lâtincede “equus” dan değil, sanskritçe “açvah”dan müştaktırlar.³

Evvelâ at kelimesinin menşei hakkındaki bu filolojik izah herkes tarafından kabul edilmemiştir, meselâ René Dussaud’ya göre eski mısırca at kelimesi Kenan menşelidir.⁴ Bundan başka bütün Hind-Cermen dillerindeki at kelimesinin “ekvos” köküne dayandığını iddia eden bilginler de vardır.⁵ Burada Hititlerin de atın sumerce ismi olan ve “dağ çeşgi” anlamına gelen ANSU.KUR.RA kelimesini kullandıklarını söylememiz lâzımdır.⁶ At kelimesinin menşei hakkındaki bu filolojik nazariyeleri bir tarafa bırakarak, Hrozny’nin bu iddiasının ne dereceye kadar doğru olduğunu anlamak için, M. ö. XV. yüzyılda vukubulan Hind-Ari göçlerinden evvel Önasya’nın muhtelif kültürlerine ait vesikalarda atla ilgili kayıtlar veya sanat eserleri üzerinde at resimleri olup olmadığını araştıralım:

a) **MISIR:**

Eskiçağ Tarih kitapları eskilik payesini umumiyetle Mısır’a

² İlimler tarihi bakımından çok kıymetli olan bu hippolojik esere ait olan ve Hugo Winckler kazılarında bulunan metinlerden yalnız bir kısmını B. Hrozny, Ar. Or. III (1931) s. 431’de neşretmişti, bu makale Yüksek Ziraat Fakültesi Profesörlerinden Hilmi Dilgimen tarafından “Ankara Ziraat Fakültesi Dergisi III (1944) s. 190-198’de dilimize çevrilmiştir. Fakat Birinci Cihan harbinden sonra yapılan Boğazköy kazılarında Kikkuli metnine ait daha başka metinler de bulunmuştu. Potratz bu yeni metinleri de nazarı itibare alarak “Das Pferd in der Frühzeit (Rostock 1938)” adlı kıymetli eserini verdi. Bütün at metinlerini yeniden filolojik bir adese ile tetkik eden A. Kammenhuber’in yeni çalışmalarını bana bildirmek nezaketini gösterdiği için Prof. S. Alp’e burada teşekkür ederim.

³ B. Hrozny, Die aelteste Geschichte Vorderasiens (Praha 1940) 1. Auflage, s. 113 v.d.

⁴ René Dussaud, La religion des Hittites et des Hourrites (Paris 1945) s. 344.

⁵ Necip Üçok, D. T. C. F. Dergisi I, 4 (1943) s. 9 not 2 Bk.

⁶ Anadolu ile, Mezopotamya arasında, daha nerede olduğunu bilmediğimiz temas esnasında Hititler III. Ur sülâlesi yazısını iktibas ettikleri zaman, at kelimesinin sumercesini de almış olmalıydılar. Bu ihtimal ise III. Ur sülâlesi zamanında atın Mezopotamya’da mevcudiyeti için bir delil vermektedir.

verdikleri için, biz de bu geleneğe uyarak, evvelâ Mısır'a bakacak olursak, M. ö. XVIII. yüzyılda Mısırlılarla Hititler arasında vukubulan Qades muharebesinde her iki tarafın da en müessir silâhının at koşulu harp arabası olduğunu görürüz. II. Ramses Luksor, Karnak ve Abu-Simbel mâbedleri duvarlarına bu büyük muharebeden bazı sahneleri resmettirdiği için, bu devirde kullanılan harp arabası hakkında tam bir fikir elde edilebilmektedir. Boylu ve yüksek atların koşulduğu, altı ispitli hafif harp arabalarıyla yapılan hücumların muharebelerde nihai neticeyi almakta müessir olduğuna şüphe yoktur. Esasen Mısır harp arabalarının şöhretini İliada'dan da öğreniyoruz (IX, 383).

Bu devre tekaddüm eden Amarna çağında (M. ö. 1400—1350) da Firavunlarla Önasya'nın büyük kırılları arasında teati edilen mektupların selâm kısmında: "Sen, memleketin, evin, karlıların, çocukların, büyüklerin, atların, arabaların afiyette olsun!" formülü, bu devirde ata verilen kıymeti gösterme bakımından dikkate değer. Bu devirde Mittanni kralı Tusratta, III. Amenophis'e hediye olarak at gönderir (EA 19,84; 17,36). Kas kralı Burnaburias, Assur kralı Assuruballit de aynı hediyeyi göndermekte kusur etmezler (EA 9,37; 159,12). Esasen Amarna çağı firavunlarının mensup olduğu XVIII. sülâlenin bütün kırıllarına ait vesikalarda at zikredilir: Meselâ III. Tutmosis kuzey Suriye seferlerinden birinde Mısır ordularında panik çıkartmak için, Mısır aygırları arasına bir kısarak salıverildiği malûmdur⁷. Aynı suretle bu Firavun'a Asyalı tebealarından gelen hediyeler arasında harp arabası ve at da vardır⁸. II. Amenophis'in ve I. Tuthmosis'in kartuşlarında at resmi olduğu gibi⁹, bu sülâlenin kurucusu Ahmose zamanına ait vesikalarda da at zikredilir¹⁰. Fakat, Ahmose'den daha eski devirlerde ne bir at resmine, ne de atla ilgili herhangi bir kayda raslanmaz, bundan dolayı Egyptologlar atı Mısır'a Hiksos istilâsının getirmiş olduğuna hükmetmektedirler¹¹. Gerçekten de Hiksos istilâsından evvelki devir-

⁷ F. Bilabel, *Geschichte Vorderasiens und Aegyptens* (Heidelberg 1927) s. 42.

⁸ H. Th. Bossert, *Altanatolien* No. 738.

⁹ O. Keller, *L.c.* Pl. III2; Wiesner. *L.c.* Pl. I, 8.

¹⁰ K. Sethe, *Urkunden* IV, 3, z. 6.

¹¹ A. Erman, *Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum* (Thübingen 1923) s. 583. Buna karşı Fr. Bissing, *AfO* VI, 325.

lere ait vesikalarda ne attan bahsedilir, ne de çok mebzul olan âbideler üzerinde at resmine tesadüf edilir. Gerçi Sicilyalı Diodor "Sesostris'in 2700 harp arabasından ve 2400 süvarisinden,, bahsederse de¹², bu Firavun bizim bildiğimiz Orta imparatorluk devrinin fatih Sesostris'i olmamalıdır. Diodor'un burada kastettiği Firavun aslında herhalde Yeni İmparatorluk kırallarından biridir. Demek ki Mısır'da at, ancak M. ö. I. binyıl ortalarında, Yeni imparatorluk devrini açan XVIII. sülâle zamanından itibaren ortaya çıkar, fakat daha evvelki devirlerde asla yoktur. Bu memlekette münakalâtın daha ziyade Nil üzerinde cereyan ettiği düşünülürse, yük taşımada hayvandan ziyade yelkenli gemilerin veya kayıkların kullanılması tabiidir. Mamafî kara münakalâtı için çok eski devirlerden beri eşeğin kullanıldığını gösteren kabartmalar mevcuttur. Nitekim eşek sürülerini gösteren tasvirler yanında ata asla raslanmaz. Böylece eski Mısır'a atın Hixoslar vasıtasıyla geldiğine şüphe yoktur. Hixoslar Mısır'a Asya üzerinden geldiklerine göre, Mısır'da görülen bu Tarpan tipi atın menşeiini Önasya memleketlerinde aramak lâzımdır.

b) MEZOPOTAMYA:

O halde şimdi Önasya'nın en eski kültür merkezlerinden biri olan Mezopotamya'ya teveccüh edelim :

Mısır'da II. binyıl ortalarına kadar atın yokluğu Mezopotamya'da da bu zamana kadar yokluğu için adeta bir delil gibi gösterilmektedir. Bugünkü umumi kanaate göre, Babil'e at ve atlı harp arabası ancak Kas istilâsiyle (ca. XV. yüzyıl) gelmiştir¹³. Daha eski devirlere ait sanat eserleri üzerinde görülen ata benzeyen mahlûklar katırdır¹⁴. Meselâ Meissner, Mezopotamya'ya vukubulan Kas istilâsını yakıp yıkıcı bir akın mahiyetinde olmaktan ziyade, bir hulûl şeklinde olduğunu, yani Kasların evvelâ ırgat olarak geldiklerini, sonra asker olduklarını ve nihayet hakimiyeti ele geçirdiklerini söylemektedir. Fakat yine aynı sayfada bu kavmin atlarını da birlikte getirmiş olduklarını ilâve etmektedir. Herşeyden evvel böyle bir "atlı ırgatlar"ın varlığı kabul edilemez. Ancak muhakkak olan şudur ki, Kaslar çağında at Babil ve çevresinde son

¹² O. Keller, Die antike Tierwelt I, s. 219 Bk.

¹³ B. Meissner, Babylonien und Assyrien, s. 87.

¹⁴ Friedrichs, OA 32 (1933) s. 22 Hilzheimer'e atfen.

derecede bollaşmıştır. Öyle ki atların cinslerini, renklerini, adlarını ve soylarını gösteren bu devre ait listelerin tetkiki halâ bitmemiştir.¹⁵ Hatta Hitit Kıralları III. Hattusil bile Babilli çağdaşı Kas kralı Kadman-Enlil'e yazdığı bir mektupta "Kardeşimin memleketinde leylek kadar bol at var" demektedir.¹⁶ Eski devirlere nazaran Kaslar çağında atın birden bire bu kadar bollaşması ve ileri bir at kültürünün varlığı, Babil kültürüne atı Kasların getirmiş olduğu şeklinde yanlış bir kanaatin husulüne sebep olmuştur. Halbuki Kaslar çağına tekaddüm eden I. Babil sülâlesi zamanında atın varlığını gösteren vesikalar mevcuttur :

Bu devirde akla ilk gelen vesika, meşhur Hammurabi kanunlarıdır. Bu kanunların hayvan kiralama ücretlerine ait maddelerinde sığır, eşek ve öküzün fiyatları tesbit edildiği halde, at zikredilmez. Fakat yazı ve tablet şekli ve rengi bakımından Hammurabi devrine ait olduğu anlaşılan bir mektupta¹⁷ "atlar için bir GUR zahire al, atlar onu yesinler, onlar aç kalmamalıdır" şeklinde bir kayıt vardır. Aynı zamanlara ait başka bir mektupta ise¹⁸ "İnbusa'ya İabkubat şöyle der: Samas ve Marduk seni ve hayatını korusun! İki beyaz ata gelince, benim tabletimi alınca onları yolla!" denilmektedir. Buna göre Hammurabi kanunlarındaki sükutu bir *argumentum e silentio* olarak kabul etmek icabetmektedir. Zira Babilli Hammurabi'nin muasırı olan Mari şehri kralı Zimrilim Kargamis'teki elçisine gönderdiği bir mektupta¹⁹ "Beyaz atlara malik olmayı istediğini, fakat Kargamis kralı Aplahanda'nın, bu cins atların şimdi mevcut olmadığını, pek yakında Harsamna'nın kısa boylu atlarından göndereceğini söylediği" bildirilmektedir. Kültepe²⁰ ve Boğazköy²¹ tabletlerinde de adı geçen bu şehrin yeri henüz tayin edilememiştir. Yalnız Asurbanipal kütüphanesinde bulunan meşhur coğrafya kitabında (KAV 92) bu şehrin adının karşısına "atların dağı" (sad sise^{mes}) yazılı olması şayanı dikkattir.

¹⁵ K. Balkan, D. T. C. F. Dergisi IX, 2 (1951) s. 85 v.d.

¹⁶ F. Sommer, OLZ (1939) Sp. 621-634.

¹⁷ A. Ungnad, OLZ (1907) Sp. 638.

¹⁸ Pappow, Pferd und Wagen im Alten Orient (Berlin 1934) s. 13.

¹⁹ Dossin, RHA V (1938) s. 74.

²⁰ E. Bilgiç, Belleten X 39 (1946) s. 400.

²¹ Harsamnalı adam için Bk. Laroche, Recueil d'onomastique hittite (Paris 1952) s. 22.

Bütün bu kayıtlar Hammurabi çağında Babil'de atın varlığı için kâfi derecede kuvvetli delillerdir. Şayet bu mukni deliller olmasaydı, ileride göreceğimiz üzere, Hitit kralı I. Mursil'in Babil seferinde atlı harp arabası kullanmış olması kuvvetle muhtemel olduğuna göre, Kas hâkimiyetinden evvel Babil'de at yine tanınmış olacaktı. Böylece biz Hammurabi Codex'inde atın zikredilmemesini onun yokluğu ile değil, henüz halka mal olmadığı, nedreti, sadece saraylara, kırıllara ait bir matağ olduğu şeklinde tefsir ediyoruz. Bu netice ise bizi Mezopotamya'da daha eski devirlerde de atın mevcudiyetini aramağa sevketmektedir.

Gerçekten de Hammurabi sülâlesine tekaddüm eden Gutiler (Yeni kronoloji'ye göre ca. 2100) ait bir mühür üzerinde bir süvari resmi vardır²². Fakat bu devir hakkında bizi aydınlatan Lagas (Tello) patesisi Gudea'nın uzun ve etraflı mâbed inşası metinlerinde eşek zikredildiği halde attan bahsedilmez. Bununla beraber Lagas kazılarında Yeni Sümer devrine ait katlarda tanrılara mahsus bir harp arabasının kilden modeli bulunmuştur²³. Yine Gudea devrine ait, ne yazık ki çok kırılmış bir kabartma üzerinde kısa kulakları ve uzun yeleleriyle at olduğuna hiç şüphe olmayan²⁴ bir at resmi vardır.

Şimdi biraz daha eski devirlere doğru inelim :

Mezopotamya tarihinin klâsik devri denilen Akkad imparatorluğu vesikalari arasında atla münasebettar hiç bir kayıt veya resim yoktur, fakat bu devrin büyük kırılları Anadoludan Elama kadar uzanan geniş topraklar üzerinde kurdukları siyasî birliği at ve araba almaksızın nasıl yaşatabilmişlerdir?

Arkaik Sümer çağına gelince, M. ö. IV. binyılın birinci yarısına tekabül eden bu devrin kültürü hakkında bize bilhassa Ur (EL Mugayyir) sitesinde keşfedilen kiral mezarları malûmat vermektedir. Bu mezarlardan birinde bulunan bir standart üzerinde şehrin mâbedinin ahırları tasvir edilmiştir. Bu sahnede diğer hayvanlar arasında uzun kulakları, uzun kuyrukları ve mütebariz yeleleriyle ata benzeyen hayvanlar da vardır. Bu hayvanlar ne bir yük taşımaktadırlar, ne de bir arabaya koşulmuşlardır. Aynı standartın arka yüzünde ise muhtemelen kralın zafer alayı tasvir edil-

²² Potratz, L.c. s. 35 not 29.

²³ A. Parrot, Tello (Paris 1948) s. 264 Fig. 53 f.

²⁴ Pappow, L.c. s. 10.

miştir. Burada kitlevi dört tekerlekli, ağır (tariben 45 kg.) harp arabalarına ata benzeyen hayvanlar koşulmuştur. Bu hayvanların cinsi uzun münakaşalara sebep olan bir mesele haline gelmiştir. Başta Hilzheimer olmak üzere birçok müellifler²⁵ bu hayvanların katır olduğu kanaatindedirler. Potratz ise bunların at olduğunu, zira bu ağır harp arabalarına eşeğin temin edebileceği süratin gülünç olacağını, katır oldukları kabul edildiği taktirde ise, atın mevcudiyetinin önceden kabul edilmiş olacağını haklı olarak iddia etmektedir²⁶. Gerçekten de yine Ur'da bulunan bir relief üzerinde ve Hafaca'da III. binyıla ait tabakalarda meydana çıkarılan mermer bir plâka üzerinde at resmi vardır²⁷. Diğer taraftan daha Cemdet-Nasr tabletlerinde sumerce at manasına gelen ansu. kur.ra kelimesi mevcuttur²⁸. Fakat bu kelimenin etimolojisi "dağ eşeği" mânasına geldiği için, bunu yaban eşeği olarak tercüme etmek temayülü vardır²⁹. Halbuki bunlar yaban eşeği olsaydılar, sanatkârın hayvanın vücudündeki renkli çizgileri tebarüz ettirmesi beklenirdi.

Buraya kadar söylediklerimizi hülâsa etmek istersek, Mezopotamya kültüründe Kassit istilâsından evvel Gutiler devrine kadar atın varlığına hiç şüphe yoktur, fakat klâsik devrin mahdut vesikalarında ata raslanmamaktadır. Arkaik devirde ise şüpheli, münakaşayı mucip bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu hususta daha emin bir neticeye varabilmek için, Mezopotamya'nın bütün tarihi boyunca siyasal ve kültürel münasebetlerde bulunduğu ve hatta onları kendi kültür tesiri altına aldığı komşu ülkelere de bakmak lâzımdır :

c) ANADOLU:

Anadolu'nun eski tarihi mevzu bahs olunca, akla ilk gelen kavim, bu topraklar üzerinde 5 yüzyıldan fazla bir zaman sürekli bir devlet ve medeniyet kuran Hititlerdir. Hitit devletinin bu uzun hâkimiyetinin vesikaları zamanımıza kadar korunmuş olduğundan, medeniyetleri ve bu meyanda konumuz için de oldukça etraflı bilgi elde edilebilmektedir.

Anadolu'da Karanlıkçağı takibeden devirde, yani Büyük Hitit

²⁵ Max Wolff. AfO XIV 204; Pappow, L. C. s. 5.

²⁶ Potratz, L.c. s. 33.

²⁷ Ur Excavation II (1934) Taf. 181 b.

²⁸ Potratz, L.c. 35, not 28.

²⁹ Kemal Balkan, Sumeroloji araştırmaları, s. 896.

devleti zamanında (M. ö. 1400—1200) at koşulu harp arabası o kadar tekâmül etmiştir ki, metinlerde atlardan ve harp arabalarından daima yüzler rakamı ile bahsedilir. Meselâ Mısır devleti ile yapılan Qades savaşında Muvatalli ordusunun mevcudu 20.000 piyade ve 3.500 harp arabası idi ve 1000 harp arabasını da ihtiyatta tutuyordu³⁰. III. Hattusil apologyasında “Kardeşim Muvatalli bana 120 koşum at yolladı” demektedir³¹. Sunassura muahedesinde Hitit kralı tazminat şartları arasında 100 koşum at ile 1000 piyade talep etmektedir³². Suppiluliuma ise kendisine iltica eden Mitanni prensi Mattivaza’ya diğer hediyeler arasında bir de “altın kaplamalarla süslü bir araba ve atlar hediye etmiştir³³. Yine Mattivaza muahedesinden öğrendiğimize göre, Suppiluliuma Suta’dan sığır ve koyunlarla birlikte atlar da iğtinam etmiştir³⁴. Mitanni memleketinin uğradığı hezimet yüzünden içine düştüğü büyük sefaleti işittiği zaman ise, saray adamları vasıtasıyla Hatti ülkesinden sığır, koyun ve atlar getirtmiştir³⁵. Yine Suppiluliuma zamanında Nuhasse memleketleri kralı Sarrupsi yardım rica edince, Haşmetmeab muharipler ve atlar göndermiştir.³⁶ Hatta bu devirde Anadolu’da süvariliğin de başlamış olduğunu gösteren deliller vardır: Suppiluliuma’nın oğlu II. Mursil Arzava seferinin güçlüklerini anlatırken “Arinnanda dağı o kadar sarp idi ki, atla çıkmak imkânsız olduğu için, ben Haşmetmeab da orduların başında yaya olarak Arinnanda dağına çıktım” demektedir³⁷. Buradaki atla çıkmak araba lehine tefsir edilse bile, çok kırık olan ve zamanı tayin edilemeyen bir talimat metninde (KUB X, 3 I, 11) “atla yukarı gider” diye bir cümle iyice okunabilmektedir³⁸. Sunassura muahedesindeki “Hurrili adam tebealarımı bana teslim etmedi, aksine askerlerini ve atlarını gönderdi, onlar İsuva memleketini yağma ettiler” kaydı da süvarilik lehine bir delil olarak gösterilebilir³⁹. Aynı suretle başka bir ritüel metinde (KUB

³⁰ Breasted, *Geschichte Aegyptens* (Vienna 1936) s. 244.

³¹ Sturteward, *A Hittite Chrestomathy* (1935) s. 71.

³² E. Weidner, PD. (BoSt VIII, 1923) s. 91.

³³ E. Weidner, L.c. s. 39.

³⁴ E. Weidner, L.c. s. 39.

³⁵ E. Weidner, L.c. s. 17.

³⁶ E. Weidner, L.c. s. 58.

³⁷ A. Goetze, *MVAeG* 38, s. 54.

³⁸ A. Goetze, *Kulturgeschichte*, s. 111 not 5 ve 7.

³⁹ E. Weidner, L.c. s. 91.

VII, 25 I, 16) “Kıral ata biner, sonra Hilamni evine girince attan iner ve Halentuva’ya girer” denilmektedir ⁴⁰.

Görülüyor ki Büyük Hitit devleti zamanında at kültürü bu hayvandan süvarilikte faydalanılacak kadar tekâmül etmiştir. Başka bir deyimle süvarilik ancak kırallar için mevzu bahistir, yani başlangıç halindedir. Esasen elimizde Kikkuli’nin eseri mevcut iken bu hususta daha fazla bir şey söylemek lüzumsuzdur. İlimler tarihinde Xenophon’un “atçılık sanatı” adlı eserinden bin yıl daha eski olan bu kıymetli eserin muhtevası hakkında kısaca bir fikir vermeden geçemeyeceğiz ⁴¹:

Mitannili At mürebbisi Kikkuli’nin tavsiye ettiği metodlara göre, harp arabalarına koşulu atlar ilkbaharda maneje başlar. İlk günü üç tur yaptırılmalıdır. Bu üç turluk mesafenin 5 milini (takriben 30 kilometre) tırıs ve 31 İKU (1860 metre)sunu dört nala koşmalıdır. Maneji takip eden 3 günde mesafe uzunluğu kısaltıldığı gibi, su ve yem miktarı da azaltılmaktadır. İngilizlerin “trial” dedikleri bu üç günlük tecrübe kursları, yarış atlarını seçmekte tatbik edilmiş dördüncü günde 2 mil: 2 kilometresi tırıs, 2 mili dört nala koşturulduktan sonra sıcak bir ahırda, üzeri örtülerek dinlendiriliyor ve hayvana bir koğa tuzlu su ile bir koğa maltlı (çimlenmiş arpa) su içiriliyor. Hrozny’ye göre Kikkuli metodu İngilizlerin fizik dedikleri ve hayvana “laksatif” verme usullerinin tam benzeridir. Bizde buna “terletme dört nalı” tesmiye ediliyormuş. Böylece zayıflatılan hayvanlar 16 günlük bir istirahate bırakılıyor. Kikkuli bu dinlenmenin 5 gününde atların çayırdaki yeşil otlamalarını, 10 gününde ise ahırda ayakta geçirmelerini tavsiye etmektedir. 21 inci gününde tekrardan tedriç usulüyle kurslara başlanıyor. Hayvanlar 4 gün gündüzleri dışarıda ve ayakta bırakıldıktan sonra akşamları 600 metre kadar arabaya koşulmadan yürütülüyor. Bu esnada hayvanlara yalnız geceleri kuru ot ve kıyılmış saman yedirilmektedir.

Bundan sonra günde 2 mil olmak üzere 10 gün arabasız olarak

⁴⁰ F. Sommer, AU, s. 90. Bu metnin alt yazısındaki “Ganusta oğlu kâtip Anasar elile Başkâtip Anuvanza’nın nezaretinde yazıldı π kaydına göre, tabletin zamanını tayin etmek mümkündür. Bk. Kemal Balkan, D. T. C. F. Dergisi V, 5 (1947) s. 666 ve Laroche, Ar. Or. XVII (1949) s. 7-23

⁴¹ F. Sommer, OLZ (1939) Sp. 621’de Götze, Kulturgeschichte, s. 111’de bu kitabın ilmi bir eser olduğu kanaatinde oldukları halde, Potratz, bu kitabın sadece yarış hayvanlarını yetiştirme usullerini anlattığını kabul eder (s. 11 ve 66).

tırıs yürütülür, sonra 10 gün, günde 1800 metre arabaya koşulu olarak tırıs yaptırılır. Umumiyetle uzun mesafeler tırıs, kısa mesafeler dört nala koşurma prensibi esastır.

Kikkuli tabletlerine göre takriben 7 ay süren bu at idmanlarının her safhası bugünün atcılık bilgilerile hayret edilecek bir uygunluk göstermekte imiş.

Mitannili Kikkuli kitabında birinci, ikinci, beşinci gün şeklinde tavsiyelerini yaparken kullandığı “eka, tiera, panca” sayı adlarını verir ki, bu kelimler bugün dahi birçok Hind-Avrupa dillerinde halâ kullanılmaktadır. Hrozny'nin bu keşfinin doğruluğuna şüphe yoktur, fakat bu rakkamların Hind-Avrupa dillerinden olması ve kitabın müellifinin Hind-Avrupalı kavimlerden olduğunu bildiğimiz Mitannilerden bulunması atı Önyasya'ya Hind-Avrupalıların getirmiş oldukları iddiası için yeter derecede kuvvetli bir isbat delili olabilir mi? Mitannilerin Kuzey Mezopotamya'ya gelmelerinden evvel acaba Anadolu'da at yok mu idi? Bu sorulara cevap verebilmek için Eski Hitit devleti vesikalarına bakmak lâzımdır.

Gerçi Eski Hitit devleti kırıllarından I. Mursil'in (ca. 1600) Babil seferinde atlı harp arabaları kullanıp kullanmadığını bilmiyoruz, fakat I. Mursil'den bir nesil evvel tarihlenen “Ursu şehrinin muhasarası” adlı bir Hitit tradisyonunda harp arabalarından bahsedildiğine göre,⁴² Babil seferi esnasında da harp arabalarının kullanılmış olduğunu istidlâl etmek mümkündür, çünkü daha M. ö. II. binyıl başlarında Orta Anadolu'daki Kussar şehri kiralı Anitta, bize kadar gelen tabletlerinde “Purushanda kiralının 40 harp arabasından” bahsetmektedir.⁴³ Henüz yerini bilmediğimiz bu şehrin Orta Anadolu'daki Asur koloni çağında zengin şehirlerden biri olduğu Kappadokya tabletleriyle malûmdur. Diğer taraftan; eski Asur kırıllarından İrisum'un (ca. 1852—1813) yeni Kültepe kazılarında bulunan meşhur tabletinde, tanrı Asur için yaptırılan içki kurbanı kaplarının üzerine “herbiri birer talent olan süvarileri diktim” kaydı da dikkate değer.⁴⁴ Gerçi buradaki süvari kelimesinin karşılığı aslında “narkabe” (araba) ise de, tercümenin doğruluğundan şüphe

⁴² G. H. Güterbock, ZA 44, s. 114-125.

⁴³ Anittas metninin yeni duplikatında (H. Otten, MDOG 83 1951) s. 42 harp arabası yerine “40 koşum at” bulunması çok mühimdir.

⁴⁴ B. Landsberger — K. Balkan, Belleten XIV 54 (1950) s. 175.

edilemez, zira bir içki kabı üzerine mücessem bir süs olarak herhalde araba konulamaz, fakat meselâ at şeklinde bir kulp düşünülebilir.

Kuşşar kralı Anitta Purushanda kiralını yenmiş olduğuna göre, kendisinin de aynı silâha daha üstün sayıda malik olması lâzımdır. Böylece M. ö. II. binyıl başlarında Anadolu'da harp arabasının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu harp arabalarına koşulan hayvanların cinsine gelince, Anitta ile çağdaş olan Kültepe tabletlerinden iki tanesi üzerindeki mühür baskılarında dört tekerlekli ve dörder hayvan koşulu araba tasvirleri vardır ⁴⁵, bu hayvanların at oldukları kabul edilmiştir ⁴⁶. Nitekim Kültepe kazılarında da kilden at figürleri bulunmuştur. Bunlardan Hrozny kazılarında bulunan at figürünü, buluntu katı malûm olmadığı için, bir tarafa bırakılsa ⁴⁷ bile, Kültepe'de son yapılan Türk Tarih Kurumu kazılarında da Ib tabakasında at başlarıyla süslü bir kap bulunmuştur⁴⁸. Bu durum karşısında Eski Hitit devleti zamanına ait metinlerde geçen harp arabalarına atların koşulmuş olduğuna şüphe kalmamaktadır. Prof. Bossert'in II. binyıl başlarındaki boyalı çanak çömleğe ithal ettiği bir kap üzerinde görülen at koşulu bir harp arabası da bu hususta bir delil olarak ileri sürülebilir⁴⁹. Bundan başka Eski Hitit devleti zamanındanberi mevcut olup da sonradan kopye edildikleri malûm olan ⁵⁰ Hitit kanunlarından "Eğer bir adam" kanununun 66. ve 71. maddelerinde de at zikredilmektedir.

Diğer taraftan yine aynı devirlerde yaşamış olan Alalakh(Açana) kralı İdrimi de statüsü üzerindeki kitabede "atımı, harp arabamı ve okcumu aldım" demektedir ⁵¹.

Aynı suretle Kuzey Suriye'deki Tel-Halaf kazılarında da III. bin yıla ait renkli keramikler üzerinde at ve at benzeri bir hayvan koşulu araba resimleri görüldüğü gibi, bu devirde kurulmuş olan mâbed sarayının muahhar Arami kralı Kapara tarafından kendi inşaatı için tekrardan kullandığı ortüstatlar üzerinde de at koşulu araba ile dört

⁴⁵ H. Th. Bossert, *Altanatolien*, No. 409, 410.

⁴⁶ B. Landsberger, *AO* 24, s. ve Götze, *Kulturgeschichte*, s. 72.

⁴⁷ K. Bittel, *Kleinfunde*, s. 19.

⁴⁸ Bu haberi Kültepe hâiri Dr. Tahsin Özgüç'ün nezaketine borçluyum.

⁴⁹ H. Th. Bossert, *L.c.* Nr. 408.

⁵⁰ A. Götze, *Kulturgeschichte*, s. ve S. Alp, *D. T. C. F. Dergisi* V5 (1947) 465.

⁵¹ S. Smith, *Statue of Idrimi* (London 1949) s. 14 v.d.

av sahnesi, bir süvari ve ayrıca bir heykel kaidesi üzerinde atlar görülmektedir.⁵² Bütün Arkaik görünüşlerine rağmen, Herzfeld tarafından Tel Halaf âbideleri için verilen rakamların fantazik olduğu fikrine⁵³ biz de iştirak ediyoruz, zira M. ö. III. Binyılda Kuzey Suriye'de at bulunsaydı, Mısırın XII. sülâle firavunları buralara kadar hâkim oldukları zaman, atı da tanımış ve beraberlerinde Mısıra götürmüş olmaları lâzım gelirdi.

Şu halde Kuzey Suriye ve Anadolu için III. bin yılda şüpheli olduğu halde II. Binyıl başlarında atın varlığı muhakkaktır. Bu netice ise, Hrozny'nin iddia ettiği gibi, atın M. ö. 1500'lerde vukubulan Hind-Avrupalı kavimler göçü ile gelmediğini, aksine bu göçten çok evvel Anadolu'da mevcut olduğunu göstermektedir. Bununla beraber hemen ilâve etmeliyiz ki, biz hiç bir zaman Ârilerin atsız ve arabasız olarak gelmiş olduklarını söylemek istemiyoruz. Bu kavimlerin at yetiştirmede üstün metodlara sahip oldukları ve bundan dolayı da bu devirde Eski Şarkın bir feodalizm çağı yaşadığı bir hakikattir. Şimdi bir de Mezopotamya'nın doğusundaki komşu ülkelere bakalım :

d) İran :

Sus kazılarında III. bin yıla ait olan I. tabakada üzerinde bir süvari resmi çizili olan fildişinden bir safiha bulunmuştur.⁵⁴ Yine bu devre ait bir mühür üzerinde de arka arkaya dizilmiş at resimleri vardır.⁵⁵ Proto Elamit yazılı tabletler arasında ise iki tane pedigree bulunmuştur ki bunlar IV. binde tarihlenmektedir.⁵⁶ İran'daki bu en eski atların menşecini Anav'da II. neolitik denilen tabakalarda bulunan ehli at kemikleri bakiyesinde aramak istenmiştir.⁵⁷

Görülüyor ki, Mezopotamya'nın doğusundaki komşu memleketlerden Anadolu'da II., İran'da ise IV. binde at vardır. Bu netice karşısında Ur kıralı mezarlarında bulunan muhtelif eserler üzerindeki harp arabalarına koşulan hayvanların cinsi hakkında artık at lehinde

⁵² M. Fr. von Oppenheim, Der Tell Halaf (Leipzig 1931) s. 128 v.d. Taf. 51, 8; 53, 7; 18b; 12a Bk.

⁵³ T. O'Callaghan, Aram Naharaim (Roma 1948) adlı eseri henüz elde edemediğimiz için Böhl tarafından Bi. Or VIII 1 (1950) s. 1-7 yapılan comptendu'den faydalandık.

⁵⁴ Mémoires de la Délégation en Perse, vol. XVIII, Pl. XVII, 105.

⁵⁵ L. Delaporte, Catalogues de cylindres orientaux, Pl. 29. Fig. 20.

⁵⁶ Mémoires de la Délégation en Perse XXV (1934) s. 199 Fig. 23, 24.

⁵⁷ Potratz, L.c. s. 37.

karar verilebileceği kanaatindeyiz. Zira taş, maden ve tahta gibi mühim kültür unsurlarından mahrum bulunan Mezopotamya'daki Sumer siteleri, bizzat Ur kiral mezarlarının ihtiva ettiği eşyaların da gösterdiği gibi, daha Erhanedan devrinden beri komşu ülkelerle yerine göre bazan siyasî, bazan ticarî ve dolayısıyla de kültürel münasebetlerde bulunmak zorunda idiler. Sumer çivi yazısının yayılış sahası bu kültür münasebetlerinin en kuvvetli delilidir. Bu tarz münasebetlerde bulunulan komşu memleketlerde at mevcut iken, Sumerlerin atı tanımamış olmaları fikrimizce kabili izah değildir. Cemdet-Nasr tabletlerindeki sumerce at kelimesi, Sumerlerin bu devirde atı tanımış olmalarının en iyi izahıdır. Ur kabartmaları üzerindeki hayvanların ata az benzemelerinde bu devrin geri teknik imkânlarını ve bu sebeple belki de biraz stilize olmaları ihtimalini de hesaba katmak lâzımdır. III. binde Mezopotamya'daki nedretini de, Mısır'da olduğu gibi, burada da münakalâtın nehir yoluyla yapıldığından, atın yük taşımakta değil, münhasıran harp arabalarında kullanılmış olmasıyla izah etmek yanlış olmayacaktır zannediyoruz. Çünkü aynı vaziyeti daha iyi bildiğimiz daha yakın zamanlardaki Anadolu'da da görmekteyiz. Büyük Hitit devleti zamanında bir hippologie mevcut olmasına rağmen, bu devre ait Hitit sanat eserleri üzerinde at tasviri hemen hiç yok denecek kadar azdır.⁵⁸ Halbuki Hititlerin Pirva isimindeki tanrılarının bir at üzerinde durduğunu tasvir eden müteaddit vesikalar vardır.⁵⁹

İşte bütün bu sebeplerle biz bu eski Sumer Çağı abideleri üzerindeki hayvanların bugün Hemion denilen kısa boylu yabani bir at olarak kabul edilebileceği kanaatindeyiz. Nitekim İran'daki en eski at tipi de Prezevalski tipi denilen kısa bacaklı ve kısa boylu at cinsidir. Veterinerlere göre eski Anadolu'daki Tarpan tipi ise uzun boylu ve yüksek boylu bir hayvandır. Burada III. Hattusil'in Babil kiralına "bana yüksek atlardan gönder, kısa boylu atlardan bende çok var" demesi gariptir ve belki Anadolu atındaki bir dejenera-

⁵⁸ H. Th. Bossert, Handbuch für kleinasiatische Forschungen II, 1 (1951) s. 108'de üzerinde güzel bir at kabartması olan ve Çiçekdağ'da bulunan bir Hitit keramik parçası hakkında izahat verir.

⁵⁹ Mukaddes hayvanı at olan tanrı Pirva metinlerini ilk defa Bossert, Königssiegel, s. 58 v.d. toplayarak incelemişti, son olarak H. Otten de JKIF II, 1 s. 62-73'de neşredilmemiş birkaç Pirva metnini ilâve etmiştir.

tionla ilgilidir. Hilzheimer'e göre Tarpan tipi Anadolu'ya Balkanlar üzerinden Âriler vasıtasıyla gelmiştir.⁶⁰

Görülüyor ki, Eski Önasya'ya at ilk defa Âri kavimler göçü ile gelmiş değildir. 1500 lerden vukubulan bu göçlerden evvel Önasya memleketlerinde —Mısır müstesna— iki ayrı menşeli olarak at mevcuttur. Ancak bu yeni göçmenler de atlı ve arabalı olarak geldiklerinden, M. ö. XV. yüzyıldan sonra Önasya'da at ve harp arabası gelişerek bir feodalizmin kurulmasına yol açmıştır.

⁶⁰ S. Batu, s. 23.